

BAZI TANRISIZ DİNLER ÖRNEKLEMESİYLE ETİK YAPTIRIM ÜZERİNE

Osman ELMALI*

Özet: Ahlak kuralları da diğer kurallar gibi (hukuk, din vb.) uygulanmak için bazı yaptırımlara ihtiyaç duymaktadır. Bunlardan bazıları sosyal baskı veya ödüllendirme, vicdan, doğal yaptırım ve teolojik yaptırımdır. Bu çalışmada, bir yandan bir eylemin etik yaptırım açısından anlamı sorgulanmakta, diğer yandan, Budizm ve Konfüçyanizm'in ahlak kurallarının uygulanmasını sağlamak için ne tür bir yöntem benimsedikleri araştırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Ahlak kuralları, etik, etik yaptırım

I. Giriş

Ahlak, insanların yaşamlarını belirleyen, onlara hem bireysel yaşamda hem de toplumsal yaşamda yön veren kurallar bütünüdür. Bu kurallar, doğal olarak, ahlakın ilgilendiği temel kavramlar olan iyi, kötü, doğru ve yanlış (Philosophic Problems, 1957: 339), haklılık, haksızlık, görev, sorumluluk ve bireyin neyi yapması veya yapmaması gerektiği (Basic Problems of Philosophy, 1954: 2) ile ilgili olan kurallardır. Ahlak ilkeleri-kuralları, (ilke ve kural sözcüklerinde ayırım yapmamız, ilkelerin tümeli, kuralların ise tikeli ifade etmesinden dolayıdır, moral ve etik ayrımı) metodolojik anlamda, ya akla ya duyguya ya sezgiye ya da dine dayalı olarak türetilmiştir-türetilmektedir. Ahlak kurallarını belirlemede bunlardan biri temele konulabildiği gibi, aynı zaman ve toplumda ikisi veya daha fazlası da kullanılabilir.

Bir toplumda uygulanan ahlak prensiplerinin uygulanabilir olmak için ihtiyaç duyduğu temel yaptırımlar, ana başlıklar altında ele alınırsa, dört kategoride değerlendirilebilir. Bunlardan birincisi sosyal baskı (Erdem, 2003: 95) ve sosyal ödüllendirme ki, bu ahlakla bir bilim alanı olarak ilgilenenlerin önemli saydıkları ve üzerinde anlaşabildikleri asıl yaptırımdır. Bu yaptırım türü için, 'toplumun, bireyi kontrolüdür' denilebilir. Bu durumda toplum, halihazırda var ve uygulanmakta olan etik prensiplerin uygulanıp uygulanmadığını takip eden bir kurum olarak görünür. Belli bir kuralın uygulanmaması veya ihlali halinde, toplum, yerine göre 'tüyleri diken diken olarak' kınama yoluna gider. Elbette kınamanın devamında, kuralları ihlal edeni toplumdan soyutlama süreci başlar. Toplumdan soyutlanmak, sosyaliteye şiddetle ihtiyacı olan bireyi oldukça zor duruma düşürür ve onu psişik olarak yıpratır. Hatta bazen ilgili birey, ekonomik olarak da çok zor durumda kalabilir ve o toplumda yaşaması oldukça zorlaşabilir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan bir bireyin, çoğunlukla, kendini tanıyan ve ona sosyal baskı yapması muhtemel olan insanların

* Yrd.Doç.Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe Tarihi ABD.

bulunduğu çevreden uzaklaşarak, onu tanımayan ve bulunduğu toplumun önemli saydığı bir ahlak kuralını ihlal ettiğini bilmeyen başka bir çevrede/toplulukta hayatını sürdürmesi gerekebilir. Aynı şekilde geçerliliği devam eden bir ahlak kuralı doğrultusunda eylemde bulunan birey, toplum tarafından övgü, takdir veya saygı duyulmak suretiyle ödüllendirilebilir. Bu durum ise sözü edilen bireyin o toplumda yaşamasını kolaylaştırıcı bir faktör olarak bireyin, toplumun bir üyesi olmayı sürdürmesi konusunda bir avantaj sağlar. Bergson, sosyal baskıyı hissederek ahlak kurallarını yerine getirmeye ‘aşağı ahlak’ demekte ve erdemle ilişkilendirmemektedir. (Topçu, 1998: 121)

Ahlak kurallarının uygulanmasını sağlayan bir diğer yaptırım türü, psişik bir yaptırım olan, vicdan baskısıdır. Vicdan; bireyin, ya toplumla uzlaşarak ‘kötü’ kabul ettiği veya kendince, kendi kriterlerine göre kötü saydığı bir eylemi yapması durumunda hissettiği iç rahatsızlık, huzursuzluk veya aksine, ya yine toplumla birlikte kendisinin ya da yalnızca kendisinin ‘iyi’ olarak kabul ettiği bir eylemi yapması sonucunda duyduğu iç huzur ve rahatlık olarak tanımlanabilir. Birey bazen çok uzun zaman sonra bile, yaptığı ‘kötü’ bir eylemi itiraf ederek, cezasını çekip vicdanını rahatlatmak isteyebilir.

İleri sürülen başka bir yaptırım şekli de doğal yaptırımdır. Bu anlayışa göre doğa, insanların yaptığı kötü ve iyi eylemlere kendi diliyle cevap vermekte, onları ya cezalandırmakta veya ödüllendirmektedir. Doğanın insandan beklediği orta yolu izlemesidir: orta yolu aşan veya orta yola ulaşamayanı doğa her zaman cezalandırır. (Erdem, 2003: 95) Örneğin, aşırı hedonist bir anlayışla haz için her türlü eylemi yapabilen bir insanı doğa, hastalık vb. bir sonuçla cezalandırabilir; fazla içki içmek eylemini gerçekleştiren bir birey bunun cezasını fizyolojik, psikolojik veya ekonomik olarak çeker.

Bir diğer yaptırım türü ise, dünyada birçok insanı ilgilendiren, dinsel yaptırımdır. Ruhun ölmezliğine, öldükten sonra yaşamın devam edeceği başka bir dünyanın var olduğuna, ödüllendiren ve cezalandıran bir Tanrı’ya inanan insan için ahlak prensiplerinin dinsel bir yaptırıma da bağlı olduğu kabul edilmek durumundadır. (Erdem, 2003: 95)

Etik olarak, iyi eylemde bulunan veya kötü eylemde bulunmayan bir birey, yukarıda bahsedilen faktörlerden bir veya birkaçının yaptırımını hissetmiş olabilir. Adı geçen yaptırımlardan yalnızca vicdan bireyin inisiyatifinde olmakla birlikte, diğerleri bireyin inisiyatifinde değildir. Sosyal baskı toplumun, doğal yaptırım, anlaşılacağı üzere, doğanın, dinsel yaptırım ise Tanrı’nın inisiyatifindedir. Dolayısıyla, bu açıdan değerlendirilmesi kaydıyla, vicdana özsel iç yaptırım, dinsel yaptırıma özsel olmayan iç yaptırım, diğerlerine ise dış yaptırım denilebilir.

II. Etik Yaptırım Açısından Bir Eylemin Anlamı

Birey sosyal baskıdan kurtulduğu halde kötü eylemde bulunmuyorsa, diğer yaptırımlardan birini, birkaçını veya tamamını dikkate alıyor demektir.

Ancak tersinden ele alarak, kötü eylemde bulunan bir insanın durumunu incelemek gerekirse; birey, toplumun fark etmeyeceği yani insanlardan saklayabileceği, etik olmayan bir eylemde bulunuyorsa, o taktirde ilgili bireyin yalnızca sosyal baskı yaptırımını esas aldığı söyleyebiliriz. Çünkü, kötü eylemde bulunması göz önüne alınarak, doğal yaptırımı esas almadığı ve yine sürekli kendisiyle özdeş olan vicdanına danışmadığı ve vicdanını göz ardı ettiği söylenebilir. Diğer yandan, kötü eylemde bulunmasını istemeyen ve kendisini her yerde, her zaman bildiği, gördüğü kabul edilen bir Tanrı'nın yaptırımını da hissetmemiş demektir. Burada problem, sözü edilen bireyin, bir vicdana sahip olduğunun kabul edilmesi veya kendisinin, kendisini sürekli gördüğünü, duyduğunu kabul ettiği bir Tanrı'ya inandığını ifade etmesinin bir anlam taşıyıp taşımadığı noktasındadır. Bu problemi biraz daha açabilmek için, milli dinler diye tanımlanan, transandant bir varlığa dayanmadığı kabul edilen dinlerin, ahlakla ilgili olarak ne tür bir yaptırıma başvurduklarını veya etik kuralları uygulamak için ne tür bir eğitim verdiklerini kısaca ele almak yararlı olabilir.

Monoteist dinlerde, ahlak kurallarının çoğu Tanrı tarafından belirlenmektedir. Tanrı'ya inanan insan, Onun, insanlara neyin 'iyi' neyin 'kötü' olduğunu bildirdiğini kabul etmektedir. İnanan için, çoğunlukla, neyin iyi neyin kötü olduğu konusunda kafa yormak gereksizdir. Çünkü Tanrı onları zaten belirlemiştir. İnananın kendisine düşen sadece onları yerine getirmektir. Elbette inanan insan, Tanrı'nın belirlediği ahlak prensiplerini yerine getirirken, O'nun öbür dünya için vaat ettiği ödülü de, kendisine vereceğini söylediği cezayı da göz önünde bulundurmaktadır.

Milli dinlerde ise durum, teknik anlamda, monoteist dinlerden veya ahlak kurallarını akıl, sezgi ya da duygudan türeten ahlak sistemlerinden biraz farklıdır. Çünkü, örneğin, insan kaynaklı bir dinde kuralları belirleyen bir Tanrı yoktur. Fakat din kurucusu olan insanın, bahsi geçen yöntemlerden birini veya birkaçını kullanarak türettiği ahlak kuralları, o dinin bağlıları tarafından tartışmasız kabul edilmekte ve sanki Tanrı'nın koyduğu kurallarmış gibi algılanmaktadır. Sosyal baskı, bütün etik sistemlerde kuralları uygulamada önemli bir faktör olarak kabul edilip, değerlendirme dışında tutulursa, sosyal baskıyı hissetmeyen bireyin ahlak kurallarını yerine getirmesi, bireyin kabul ettiği ahlak sisteminin veya kurucusu transandant olmayan dinin, bağlılarına ne tür bir etik eğitim verdiğini değerlendirmeye almak, sosyal baskı olmaksızın etik kuralların neden yerine getirildiğine ışık tutabilir. Bunu iki örnek üzerinde açıklamaya çalışacağız.

III. Budizm Örneği

Bugün dünyanın pek çok ülkesinde yaşanan ve beş yüz milyondan fazla müntesibi bulunan Budizm, (Kaya, 1999: 30) herhangi bir Tanrı inancına sahip değildir. Budha (M.Ö. 563-483) ne Tanrı'ya inanmış ne de böyle bir şeyi takipçilerine telkin etmiştir. (King, 2001: 17, 18) Hatta Budha'nın öğretisinde

ruh ve öteki dünya gibi kavramlara da yer yoktur. Budizm'e benzer dinlerde sayısız doğuşlarla sonsuzluk ileri sürülürken, Budha, her şeyin geçici olduğunu söyleyerek, bunun tersini savunmuştur. Ona göre her şey sonsuz bir değişim içindedir. Ancak burada temel koşul nedensellik ilkesidir. Her şey birbirini doğuran fenomenler zinciriyle meydana gelir. Neden ve sonuç birbirine hiç benzemeyebilir ve bir sonucun birden fazla nedeni olabilir. (Kaya, 1999: 17, 19, 20) Tanrı, ruh, sihir, büyü, özetle, metafizik problemlerle uğraşmayan Budha'nın düşünce sistemi, dinsel bir düzen ve din olarak kabul edilmekle birlikte, aslında Budha'nın Tanrı'dan bahsetmeyerek, yalnızca kendi düşüncelerini ortaya koyması, onun bir etik kurucu olarak değerlendirilmesine izin verebilir. Onun kurduğu ve din olarak değerlendirilen sistem, insanı ve toplumu, doğanın acımasız düzeninden çıkarıp sosyal bir varlık olarak, birbirini incitmeden yaşamının yolunu göstermeye çalışmıştır. Budizm, ırk, ülke ve sınıf ayrımı gözetmeyen, bütün canlılara merhametle bakan, yani göksel dinler gibi evrensellik iddiasında bulunan bir yaşam felsefesidir. Budha'nın düşünceleri iki bin beş yüz yıldır yaşamaktadır. (Kaya; 1999: 17, 18, 31, 32) İnsanlar bu düşüncelere bağlanarak, herhangi bir soyut, metafizik yaptırım olmamasına rağmen iyi insan olmaya çalışmışlar, kötülük yapmamak için çaba harcamışlardır.

Brahmanizm'de (Hinduizm) de aynı şekilde, insanın kendisi için hiçbir şey yapmaması, devamlı başkalarını düşünmesi 'ego'sunu hemen hemen yok etmesi gerektiği öğütlenmektedir. (Coomaraswamy, 2000: 32, 33) Bu öğreti de, Budizm'de olduğu gibi, 'kötü'lüğün neredeyse yok edilmesi gerektiği, sürekli iyiliğin salık verildiği bir öğretilerdir. Ancak Brahmanizm'de bu öğretinin uygulanması, yani kötülüklerden uzak durulması ve iyiliklerin yerine getirilmesi gereğinin, reenkarasyon olgusunun kabul edilmesinden dolayı olduğu söylenebilir. Bu dayanaksız bir sav da değildir. Esnetilmesi mümkün olmayan bir kast sisteminde insanların yaşadıkları hayatta ne oldukları, hangi kastın içinde dünyaya geldikleri bellidir ve artık bu kasttan diğerine geçmelerine asla izin verilmez; bunun bir yolu da yoktur. Dolayısıyla insanın ölümünden sonra ruhunun başka bir kasta ait bir bedende yeniden dünyaya geleceğine inanmak, bu dünyada, bulunulan kastın özelliklerinden dolayı, çekilen acıları hafifletecek, dayanılır hale getirecektir. Aynı şekilde müntesip üst bir kasta mensup ise, o da ölümden sonra daha aşağı kasta ait birisi olarak dünyaya gelmemek için bir çaba içinde olacaktır. Bu yaşamda kastlar arası geçiş mümkün olmadığına göre, yaşadığı dönemde var olan prensipleri uygulayıp, format veya şablon ne ise, ona uygun olarak 'iyi insan' olup sonraki yaşamda bir üst kasta geçişi mümkün hale getirmek veya daha aşağı bir kasta düşmemek böylece kişinin kendi elinde olmuş olmaktadır. Sonuçta reenkarasyon inancını, etik açıdan bir yaptırım olarak değerlendirmek doğru bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Budistlerin, Budha'nın koyduğu etik kuralları uygulamasında da, yaptırım gücü olan bir faktör olarak reenkarasyon inancının var olduğu iddiası ileri sürülebilir. Ancak Budizm'de, Brahmanizm'de olduğu gibi bir

reenkarnasyondan söz etmenin doğru olmayacağı bilinmektedir. Budizm'deki devamlılık yalnızca maddenin devamlılığıdır. İnsan bedenini oluşturan madde yarın başka bir canlının bedenini oluşturacaktır. Ama 'ben', bir kereye mahsus yaşar. Çünkü, yukarıda da işaret edildiği gibi, Budist anlayışta ruh inancı yoktur; ruhun olmaması, ruhun devamlılığını da ortadan kaldırmaktadır; her şey kozalite ilkesine dayalıdır. (Kaya, 1999: 27)

Budizm'deki Nirvana'ya ulaşma çabası da yine bu dünyayla ilgilidir. 'Saf iyilik' olarak tanımlanabilecek nirvanaya insan öldükten sonra değil, bu dünyada yani yaşarken ulaşır. Nirvana'ya ulaşmış insan ise artık 'salt iyi' haline gelmiştir; istek, nefret, cehalet, gurur, rekabet duygusu, bencillik, aşırılık duygusu, kötülüğe neden olan aşırı cinsellik arzusu vb'nden tamamen uzaktır; saf, nezaketli, merhametli, hoşgörülü ve özgecirdir. (Kaya, 1999: 24-26) Nirvana'ya ulaşmamış bedenın dünyaya yeniden gelmesi, yani yeniden yaşam, onun için acı veren büyük ve zahmetli bir yüküdür. Budha yaşamdaki asıl amacın bu acıdan kurtulmak olduğunu ileri sürer; bunun için izlenmesi gereken yolu ve kuralları açıklar. İşte bu yol erdem, adalet, hak, hukuk ve Budha'nın özgeciliği öğreten diğer bütün prensipleridir. Bunu yapmak için ılımlı olmak (orta yol), hırs ve tutkudan uzak, duyguların azdırdığı bencillik ve onun yarattığı savaştan uzak bir yaşam tarzını benimsemek gerekir. (Kaya, 1999: 21, 22)

Budha'nın ortaya koyduğu prensiplerin bazılarını daha buraya almak, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

"Hiç kötülük işleme, iyilik yap ve kendi düşünceni temizle", "kimseyi azarlama, kimseye vurma, kanunun sınırları içinde davran", "gökten altın yağsa, insanın isteği doyurulamaz; isteğin küçük bir zevk verdiğini ve aslında acıya neden olduğunu bilen kişi, bilge bir kişidir." (Kaya; 1999: 103, 104) "İyiliği aramada ısrarlı olan ve huzura kavuşmayı isteyen kişi, becerikli, vicdanı duyarlı, nezaketli konuşan, alçak gönüllü biri olmalıdır." (Kaya, 1999: 147) "Bizden nefret edenlerden nefret etmeden yaşayalım", "galibiyet nefreti doğurur, çünkü yenilen kişi mutsuzdur; galibiyeti de yenilgiyi de terk eden kişi huzur içindedir", "kişi öfkeyi sevgi ile, kötülüğü iyilikle yenmelidir; açgözlülüğü cömertlikle, yalanı gerçekle yenmelidir", "bedeninizin, dilinizin ve aklınızın öfkesinden kurtulun; bedeninizle, dilinizle ve aklınızla erdemli olmaya çalışın." (Kaya, 1999: 105, 108, 109) Budizm'in temel öğretisi, dünyasal ve bedensel bütün zevklerden kurtulup mutlu olmaktır. Budha, dünyada kötülüğe sebep olan ve başkalarını incitme ihtimali olan her şeyden uzak durmayı öğütler; iyi olmayı öğütler; 'başkalarının mutluluğu senin mutluluğundur' anlayışını benimsetmeye çalışır; kısaca özgeciliği öğretir. Bu prensipler Budistlerin kutsal kitaplarından biri olan Dhammapada isimli kitapta benzer bir şekilde yer almaktadır. Mesela burada şu ifadelere rastlıyoruz: "- O beni incitti, beni yendi, bana üstün geldi gibi düşünceler besleyen kişi asla nefretten kurtulamaz. Bu tür düşünceler taşımayan kişiyi nefret terk eder. Çünkü nefret hiçbir zaman nefretle yok edilemez; nefret sevgi ile yok edilir, bu ölümsüz bir kanundur." (Kaya, 1999:

79vd) Bu prensiplerden çıkarılacak sonuç, dikkat edilirse, Budizm'in temel amacı olan 'ego'nun yok edilmesine (Bachelor-Brown, 1997: 65, 66) yöneliktir.

Öyleyse bütün bu diğerkamılığı öngören prensiplerin hayatiyet kazanması, başka bir ifade ile yaptırımı nedir?

Her şeyden önce, etik'te önemli bir problem olan, yapılacak eylemlerin sonuçlarını dikkate alıp almama konusunda Budizm, Kant'ın ödev ahlakını çağrıştıran bir yaklaşımla, sonuçların dikkate alınmamasını, ödevin ödev olarak algılanıp, sonuçta fayda ya da zarar verip vermeyeceğinin hesabı yapılmaksızın sadece yerine getirilmesini istemektedir. Budizm'e göre bu öğretiyeye bağlı olanlar eylemde bulunurken, amaç olarak tam bir iç objektifliğe sahip olma çabası içinde olmalıdırlar. Yapılacak bir iş, yerine getirilecek bir görev veya uygulanması gereken bir prensip varsa, birey bunu yaparken, yani eylemde bulunurken sonuçlarını dikkate almayacak, tarafsız olacaktır. (King, 2001: 91, 92) Ancak, yaşama içgüdüleriyle egosu öne çıkan insanın, faydayı gözetme eğilimi, yalnızca 'yapacağın eylemin sonuçlarını dikkate alma' denilerek giderilebilir mi? Elbette herhangi bir motivasyonla desteklenmeyen, sadece 'yapma', 'etme' şeklindeki yalın direktifler fazlaca etkili olmayacaktır. Bu noktada Budizm'in prensipleri uygulamadaki en önemli şartı içtenlik/samimiyettir. (Kaya, 1999: 82, 83) Kant bunu 'iyi niyet' olarak belirlemiştir. Çünkü gerçekten herhangi bir somut yaptırımı dayanmadığı halde bir prensibin uygulanmasındaki temel koşul, zincirin son halkası, içtenlik veya başka bir adlandırmayla 'iyi niyettir'. Ancak Kant, 'iyi niyet'in, zincirin son halkası olmadığını, başka bir yaptırımı daha ihtiyaç olduğunu kabul etmiş ve oraya da Tanrı'yı koymuştur. (Barnes, 2002: 534; MacIntyre, 2001: 224) Diğer yandan Kant'tan farklı olarak, Tanrı inancını da benimsemeyen Budist öğretinin son halka olarak içselleştirme, benimsetme, samimiyeti güçlendirme ve bunları yaparken de eğitimi, benimsediğini söyleyebiliriz.

Belirtildiği gibi, Budizm'in 'iyi'ye yönlendirme, 'kötü'den sakındırma için kullandığı en önemli yöntem, prensipleri içselleştirme/benimsetme ve prensipleri düşünerek, ussal zeminde kavramaya dayanır. Öncelikle prensiplerin öğretilmesi gerekir. Çünkü cahillikten daha büyük bir leke yoktur. (Kaya, 1999: 111) Ancak Budizm, prensipleri kuru ve yüzeysel olarak ezberleterek değil, prensipler kendisine öğretilen kimse açısından prensiplere bir ruh kazandırma ve içtenlikle benimsetme yoluna gider. Budizm'e göre, öğretinin prensiplerini öğrenip, 'iyi' olmaya niyetlenmiş kişi kendini kötülüklerden arındırmamışsa, gerçeğe ve ölçülü olmaya gözlerini kapıyorsa, prensipleri öğrenmesinin hiçbir anlamı yoktur. Buna karşılık, kendini kötülükten arındırmış, iyi niyetlerle donanmış, gerçekçi ve ölçülü kimsenin prensipleri öğrenmesi bir anlam ifade eder. (Kaya, 1999: 80) Yani Budha'ya göre, içtenlik olmadıkça, prensiplerin varlığı ve onların öğrenilmesi ve öğretilmesi hiçbir şey ifade etmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, Budizm'de ahlak öğretisi, herhangi bir otoritenin kötülükleri cezalandırması vb. bir argümana dayandırılmaksızın, doğrudan muhatabını öğreti doğrultusunda şekillendirmeyi esas almıştır. Yani Budist ahlak

öğretisinde ahlaki yaptırım ne sosyal baskı ne de herhangi bir metafizik otoritedir. Müntesiplerine bir iç sorumluluk duygusu aşlamaya çalışan Budizm'e göre, doğramacıların ağaçlara şekil vermesi gibi iyi insan da kendini, sunulan prensipler doğrultusunda biçimlendirmelidir. (Kaya, 1999: 98)

Budizm'de prensiplerin uygulanmasıyla ve benimsetilmesiyle ilgili olarak yapılacak olan eğitimde nelerin üzerinde önemle durulacağı, hangi olguların diğerlerinden daha çok vurgulanacağı ise bellidir. Her şeyden önce, Budha, var olan prensiplerin mutlaka uygulanması gerektiği kanaatindedir. O, bir din veya ahlak sistemindeki prensiplerin tamamının ezbere bilinmesinin, uygulanmadıktan sonra hiçbir anlamı olmayacağını ifade eder. Duymasını bilen ve uygulayan insan için bir tek sözcük bile, tamamını, uygulanmaksızın ezbere bilmekten daha iyidir. (Kaya, 1999: 81, 92) Diğer yandan Budha, herhangi bir şekilde kötülük yapan kişinin pişmanlık duyması gerektiğini; hatta bunu gözyaşları içinde yapması gerektiğini belirtmektedir. (Kaya, 1999: 88)

Budizm'in insanları iyiye yönlendirmek ve prensiplerin uygulanmasıyla ilgili olarak öne sürdüğü bir başka husus da, insanın kendini kontrol edebilmesidir. Ona göre erdemli bir kişinin kendini kontrol ederek yaşadığı bir tek gün, kendini kontrol etmeksizin yaşayan kimsenin yaşadığı yüz yıldan daha değerlidir. (Kaya, 1999: 94) Budizm'in, prensiplerini benimsetmek için kullandığı bir diğer eğitim yöntemi de, dünyayı önemsememe, hatta boş sayma şeklinde, diğer konularda olduğu gibi, bu konuda da mistik olan bir düşünceyi öne çıkarmasıdır. Budizm bu noktada ölümü hatırlatmaktadır. Öğretiye göre, bu vücut boştur, hastalıklı ve zayıftır, kötülük yapan bu kötülük yığını, dağılır gider, çünkü yaşam ölümle biter. Budizm daha önce ölmüş olanların kemiklerine bakmayı önerir. Budha'ya göre, "kralların görkemli savaş arabaları bile yok olduktan sonra, insan vücudunun yok oluşu garip değil; ancak iyi kişilerin erdemi asla yok olmaz." Sanki, 'bu dünyada baki kalan bir hoş sada imiş' anlayışı vurgulanmakta ve 'dünyanın dostu olma, bu dünyayı bir hava kabarcığı, bir serap gibi düşün' öğüsünde bulunmaktadır. (Kaya, 1999: 99, 101) Budizm, insanı istek ve arzuların en aza indirilmesi konusunda da eğitmeye çalışmaktadır. Hatta öğretisi, isteklerin yok edilmesini bile tavsiye etmiş, (Kaya, 1999: 130, 134) böylece insanın kötülük yapma olasılığını en aza indirmeyi amaçlamıştır. Bilindiği gibi, Budist anlayışta farklı insanların çatışan farklı isteklerinin kötülüklere neden olacağı, iyiliği azaltacağı gerçeğinden yola çıkılarak, Budist rahiplerin ve aydınlanmış Budistlerin mülk edinme haklarının olmaması gerektiği ifade edilmiştir.

IV.Konfüçyanizm Örneği

Yine bir ahlak sistemi olarak kabul edilen, Budizm'de olduğu gibi, herhangi bir Tanrı veya öteki dünya inancına sahip olmayan, her şeyin bu dünyada olup bittiğine inanan, yani yalnızca yeryüzüne bağlı bir düşünce sistemi olan (Konfüçyüs, 1988: 7) Konfüçyanizm'de de aynı şekilde özgecilik,

müntesiplere öğretilmeye çalışılan temel kavramdır. Yaşamın bütün safhalarında ölçülü olmak, fedakarlık, alçak gönüllülük ve doğallık sürekli taşınması gereken özelliklerdir. (Konfüçyüs, 1988: 50, 106, 107) Konfüçyüs'e (M.Ö. 551-479) göre, bir insan kendisine yapılmasını istemediği şeyi, başkasına yapmamalıdır. Çünkü ona göre erdem, bencil olmamak, kendisi için istediğini başkası için de istemek ve kişinin iç dünyasını temizlemesidir. (Konfüçyüs, 1988: 50, 106, 107) Konfüçyüs, insana yaşamı boyunca yol gösterecek bir prensip olup olmadığı şeklindeki bir soruya, 'doğru yanıt, cana yakınlık ve insanın kendisine yapılmasını istemediği bir şeyi başkasına yapmaması olmasın!' şeklinde karşılık vermiştir. (Konfüçyüs, 1988: 141) Konfüçyanizm'de de, Budizm'de olduğu gibi, bencillik (egoizm), yerilen bir olgudur. Öğretide sürekli bencillikten uzak olmanın üzerinde durulmuş, hoşgörü ve bağışlama öne çıkarılmıştır. Önyargılı, kesin ve katı hükümlü olmak kınanan bir durumdur. (Konfüçyüs, 1988: 81) Konfüçyanizm'de bu türden pek çok prensibin bulunması ve burada örneklendirilmesi mümkün olmakla birlikte, ele aldığımız problemin özüne uygun olarak bizim burada daha çok üzerinde durmak istediğimiz konu, bu prensipleri uygulamak için ne tür bir eğitimin verildiği, prensipleri uygulaması için muhatabın ne şekilde yönlendirilmeye çalışıldığıdır.

Konfüçyüs, insanların bir arada, daha düzenli yaşayabilmeleri ve diğerkam olabilmeleri için öncelikle onların zenginleştirilip sonra da eğitilmeleri gerektiği kanaatindeydi. Ancak, birisine bir çok değerli prensip öğretilmesi, onun eğitildiğini ve kişiliğinde bir gelişme olduğunu göstermez. Problem o prensipleri uygulama, hayata geçirme noktasında yatmaktadır. (Konfüçyüs, 1988: 116, 142, 143) Hatırlanacağı gibi, bu düşünce Budizm'deki ile aynıdır. Konfüçyüs, vicdanın bir yaptırım faktörü olduğunu kabul etmekte ve sürekli canlı tutulması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, vicdanın canlı tutulması, yani bir yaptırım gücü olarak, kötülüklerle engel olması ve iyiye yönlendirmesi için insanların, sürekli birbirlerine erdemli olmayı hatırlatmaları ve kötülüğü değil iyiliği konuşmaları gerektiğini ifade etmektedir. O, "koca bir gün birlikte oluyolar, adalet ve doğruluktan bahsetmiyorlar, yalnızca yaptıkları küçük kurnazlıklardan bahsediyorlarsa, bu insanların durumu gerçekten hazindir" (Konfüçyüs, 1988: 140) diyerek insanların birbirlerine her zaman iyiliği önermeleri, konuşurken de konu olarak iyiliği, iyi şeyleri seçmeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bu, etiğin önemli bir yaptırımı olan vicdanın körelmesini önlemek için gerçekten kayda değer bir hususdur. Çünkü sürekli kötülüklerin konuşulduğu bir ortamda, bir süre sonra kötülükler artık kınanacak, ayıplanacak olgular olmaktan çıkıp, yaşamın içerisinde, yapılmasında sakınca olmayan normal eylemler veya durumlar haline gelecektir. Bu yüzden kötünün, kötülüğün sürekli kötü veya kötülük olarak hatırlatılması, belki vicdanların körelmesine engel olma gibi bir fonksiyonu yerine getirebilecektir.

Budizm'de olduğu gibi, Konfüçyanizm'de de prensiplerin hayata geçirilmesinde en önemli faktörlerden biri, onları içselleştirme ve içtenlik yani samimiyettir. (Konfüçyüs, 1988: 23; Konfüçyüs, 1997: 23, 24) Konfüçyüs şöyle

demektedir: “Yüksek mevkilerde bulunup da yüce gönüllü olmayanları, dini ödevlerini saygı duymadan yerine getirenleri, acısız ve kedersiz yas tutanları, işte bütün bu insanları görüp de tahammül etmek ne kadar zordur” (Konfüçyüs, 1988: 40) Anlaşılacağı gibi, Konfüçyanizm, öğrendiği prensipleri benimsememiş olan, sadece başkalarını aldatmaya yönelik yüzeysel eylemlerde bulunan insanı, prensiplerin içselleştirilmesini sağlamaya çalışarak, aldatmayı düşünemeyen samimi birer uygulayıcı haline getirmek istemektedir. Vicdanın, değerlerin uygulanmasında en samimi kriter olarak görüldüğü Konfüçyanizm’de, etik kurallara sarsılmaz bir içtenlikle bağlı olmak salık verilmekte, (Konfüçyüs, 1988: 77, 86) yukarıda belirtildiği gibi, bunu sağlamak için de, vicdanın sürekli canlı tutulması şartı, etik kuralları uygulatmada bir eğitim şekli olarak benimsenmektedir.

Konfüçyüs’e göre prensipleri içselleştirmiş samimi insan, etik sorumluluk üstlenmiş insandır. Böyle bir sorumluluk üstlenmiş insan ise, önüne çıkan ne tür bir engel olursa olsun kararlı olmalı, taviz vermemelidir. (Konfüçyüs, 1988: 144) Öyle görülüyor ki, öğreti insana, yapıp ettiklerinin farkında olmayı şart koşarak, bir etik bilinç verme çabasıdır.

Anlaşıldığı kadarıyla Konfüçyanizm, öğreti içerisinde oranı çok önemli bir yer tutmasa da, Budizm’den farklı olarak bir sosyal baskı yaptırımı öngörmekte ve kötülük yapan insanın kınanmasını, ayıplanmasını da etik kuralların yerine getirilmesi, kötülüğün iyilikle yer değiştirmesi için bir çare görmektedir. Bütün çabalara rağmen, eğer birey, toplumda düzeni sağlayan kuralları ihlal etmeye, prensipleri benimseyip kendiliğinden uygulamaya yanaşmıyorsa, son çare olarak, sosyal baskının işletilmesini ileri sürmekle Konfüçyanizm Budizm’den ayrılmaktadır.

V.Sonuç

Görüldüğü gibi gerek Budizm gerekse Konfüçyanizm, etik kuralların eğitim yoluyla benimsetilmesi ve içtenlikle kabul edilip uygulanmasının sağlanmasını bir yöntem olarak öngörmektedirler. Ancak Budizm bunu yaparken, müntesiplerini –tamamı olmasa bile- bir manastırda kalma sürecinden geçirerek, daha çok örgün bir eğitim öngörmesine rağmen, Konfüçyanizm, insanların birbirlerine sürekli iyiliği hatırlattığı bir yaygın eğitimi tercih ediyor, görünmektedir. Her iki öğretide de prensiplerin içtenlikle benimsetilmesi yani içselleştirilmesi ve onları uygularken samimiyet temel koşuldur. Aralarında yalnızca bir eğitim yöntemi ayrılığı söz konusudur.

Her iki öğretide, etik yaptırım olarak Tanrı’yı ve buna bağlı olarak da herhangi bir metafizik yaptırımı ileri sürmeyen, her şeyin bu dünyada olup bittiğini kabul eden düşünce sistemleri olarak, müntesiplerinin uymaları için ortaya koydukları etik prensipleri uygulatabilmek amacıyla, eğitim yoluyla benimsetip, içselleştirmeyi öne çıkarmışlardır.

Başta da söylenildiği gibi, bir etik prensibin uygulanmasında birkaç yaptırım söz konusu olabilir. Yani etik olarak iyi eylemde bulunan veya kötü eylemde bulunmayan birey, birkaç faktörün yaptırımını esas almış olabilir. Bunlar vicdan, sosyal baskı, doğal yaptırım ve inanan birisi ise, Tanrı korkusu veya bu dünyada yapılan her eylemin karşılık bulacağı bir ilahi adalet inancıdır. Birey toplumun fark etmeyeceği veya insanlardan saklayabileceğini düşündüğü etik olmayan bir eylemde bulunuyorsa, vicdanının onu kötülük yapmaktan alıkoymadığı ve doğal yaptırımı da göz ardı ettiği kabul edilebilir. O takdirde söz konusu birey mantalite olarak etik yaptırım konusunda sosyal baskıyı kabul ediyor demektir. Buna göre o bireyin Tanrı'ya veya ilahi adalete inanıyor olduğunu ifade etmesinin fazlaca önemli olmadığı görülmektedir. Tanrı, öteki dünya, ilahi adalet vb. olgulara inanmayan veya onları dikkate almayan bireyin, toplum baskısının olmadığı/olmadığı yerde etik eylemde bulunması ise var olan etik prensiplerin, iyi bir eğitimle içselleştirilmesiyle açıklanabilir.

Göksel dinlerdeki insanın ve toplumun iyiliğine olan prensiplerin dahi, iyi bir eğitimle benimsetilip içselleştirilmesi sağlanamadığı takdirde önemli bir kıymete sahip olamayacağı ortadadır. Göksel dinlere inanan insanlara öğretilen, onların bildikleri, yaşamı düzenleme iddiasındaki özgeci niteliğe sahip etik prensiplerin, bir şekilde uygulanması halinde bir değeri olabilir. Yoksa yalnızca bilmenin yeterli olmayacağı takdir edilmelidir.

Kaldı ki, etik eğitimin yeterince önemsenmediği göksel dini inanışa sahip toplumlarda, giderek bilinen ancak uygulanmayan özgeci etik prensipler de yenileriyle yer değiştirmekte, örneğin düzenbazlık, sahtekarlık, başkasının hakkı olan bir şeyi elinden alma vb. kötü olduğu, en azından kabul edilen eylemler, beceri, maharet gibi övülen iyi eylemler olarak algılanmaya başlamaktadır. Bu bireysel hedonizmin hakimiyeti olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan, şehirleşmenin bir sonucu olarak da birincil (yüzyüze) ilişkilerin zayıfladığı toplumlarda etik değerler gerilemiş ve bunun yerini, hedonist bir yaklaşımla, tamamen bireysel ihtiyaçları giderebilmek için bir etik kaygısızlık almıştır. Büyük topluluklar halinde yaşama sonucunda insanların birbirlerini tanımaması yüzünden, metafizik yaptırım bir yana bırakılırsa, en önemli yaptırım olan sosyal baskı da işlevselliğini büyük ölçüde kaybetmiş görünmektedir.

Ancak, yüzeysel bir hedonizmin insan yaşamında sağlam bir dayanak olamayacağı kabul edilerek, ortak paydaları olmayan, özgeciliğe uzak ve bencilce davranarak herkesin kendi gereksinmelerini karşılamayı düşündüğü bir toplumun bağlarının çözülmeye başladığını ifade etmek gerekmektedir. (Brzezinski, 1994: 126) Burada çare olarak görülebilecek şey, özgeci etik anlayışı öne çıkaran bir etik sistemi, iyi bir eğitimle benimsetmek ve metafizik yaptırımları da hesaba katacak bir yol bulmaktır.

Abstract: Moral rules, like other rules in need of some sanction. There rules are called moral sanctions. Some of them are social press or reward, conscience, natural sanction and theological sanction. In this paper, an action's meaning has examined in point of sanction. In addition to this, it was examined, also, the method of practice of ethic rules in Buddhism and Confucianism.

Key Words : Moral rules, ethic, ethic sanction

Kaynakça

- Bachelor, Martine- Brown, Kerry, (1997), **Budizm ve Ekoloji**, çev. Gülseren Kozak, Vedat Diker, Şahin Sancar, İgdaş Yay, İstanbul.
- Barnes, L. Philip, (Nov2002), “**Forgiveness, the Moral Law and Education: A Reply to Particia White**”, Journal of Philosophy of Education, Vol. 36 Issue 4, pp. 529-544.
- Basic Problems of Philosophy, (1954), Ed. by D. J. Bronstein, Y. H. Krikorian, P. P. Wiener, Ninth Printing, Prentice-Hall Inc., New York.
- Brzezinski, Zbigniew, (1994), **Kontroldan Çıkmış Dünya**, çev. Haluk Menemencioğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Coomaraswamy, Ananda, (2000), **Hinduizm ve Budizm**, çev. İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Erdem, Hüsameddin, (2003) **Ahlak Felsefesi**, Hü-Er Yayınları, 2. Baskı, Konya.
- Kaya, Korhan, (1999) **Budistlerin Kutsal Kitapları**, İmge Kitabevi, Ankara.
- King, Robert H, (2001), **Tanrı'nın Anlamı**, çev. Temel Yeşilyurt, İnsan Yayınları, İstanbul.
- Konfüçyüs, (1997), **Seçme Konuşmalar**, çev. Hakan Arslanbenzer, 2. Baskı, Şule Yayınları, İstanbul.
- Konfüçyüs, (1988), **Söyleşimler**, çev. İsmail Akyıldız, Gün Yayıncılık, İstanbul.
- MacIntyre, Alasdair, (2001), **Ethik'in Kısa Tarihi**, çev. Hakkı Hünler, Solmaz Zelyut Hünler, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- Philosophic Problems**, (1957), Ed. by Maurice Mandelbaum, Francis W. Gramlich, Alan Ross Anderson, The Macmillan Company, New York.
- Topçu, Nurettin, (1998), **Bergson**, Dergah Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.